

Szemerey Samu
Az emlékezet térbeliségéről

1.

Az emlékezéshez tér kell.

Az első barlang használatba vételével kezdődhetett el az emberi tudat tágulása térben és időben, a közvetlen látóhatártól a bejárható, irányokkal és távolságokkal tagolt táj felé, az örök jelenből a volt és lesz, az emlékezet és a képzelet felé. A letelepedés, a talált építészet viszonyítási rendszert teremtett, a kiindulás és visszatérés, az ismétlődés terét. Az itt lerakódó jelek hírt adtak az elődökről, és az időben hosszan elnyúló párbeszédet alapoztak meg, megerősítve a hasonlóságokat és a mulandóságokat, amelyek által berendezhetővé és leírhatóvá vált a világ. A közösségek folyamatosságát, a szokások és hagyományok adta biztonságot a nyelv háttérében a tér teremtette meg, és ez maradt az építészet feladata egészen a legutóbbi időkig.

Az időt anyaggá sűrítő tereket az építőkön túl a mindenkori használók is tovább alakítják, legyen szó testi, fizikai vagy nyelvi eszközökről. A lépcsőket koptató ezernyi lépés, az ókori szónokok térbeli részletekhez kötött mondanivalója, a korongozó műhelyek hangjait őrző barázdák az edények falain mind az építészet, az anyag és az emlékezet egymást formáló interakciójának változatai.

Ahogy a térben, úgy az emlékezetben is tudni kell tájékozódni. Az építészet olvasása, az értelmezés egyéni és közösségi gyakorlatai teremtik meg az emlékezés alapjait, és ezek által válhat a személyes emlékezet közösségivé, megoszthatóvá. Az építészet, a tér nem az individuális létezés tartománya. A térrel létrejövő egyéni kapcsolat nyitott, mindenkor tartalmazza a mások jelenlétének lehetőségét és esélyét, és ezen keresztül az eltérő nézőpontok párhuzamos, együttes létezését. Ahogy Benjamin írja, az építészettel kialakuló viszony nem a műalkotással szembe forduló befogadó egyszeri és megismételhetetlen, totális élményére alapoz, hanem a használatba vételre, a folyamatos, de részleges figyelemre, a személyes és társas szokások

kialakulására, amelyeknek a tér háttérét ad. Ilyenformán az építészet szemben áll az emlékművekkel, hiszen ezek jelszerűsége nem a nyitott olvasatoknak, hanem sokkal inkább a térben és időben rögzíteni kívánt gyakorlatoknak kíván kereteket teremteni.

Az emlékművek elbeszéléseket fordítanak szimbólumokká, az építészet viszont diszkurzív viszonyokat teremt, nyelvi és nyelven túli eszközökkel. Az emlékművek kivetülnek, az építészet befogad. Nem véletlen az emlékművekkel kapcsolatban gyakran emlegetett felejtés gyorsasága: a szimbolikus tartalmak kevésbé alkalmasak az idő lenyomatainak befogadására, a leíró nyelviség helyett a taktilis, alkalmazkodó, háttérszerű közvetítő szerepre. A hatalmi emlékezet monumentális művei éppen ezért közelítik rendszerint a városi léptéket: a diadalívektől a reneszánsz és barokk építészeti kompozíciókon át a 20. századi utópisztikus és totalitárius vízióig a műalkotás programja helyett a rendszerszerűség teremti meg ezek erejét és tartósságát. Más szóval, közeg jön létre tárgyak helyett, ami épp a szimbolikus háttérbe szorításával, a használat, a szokások formálásával alkot elkerülhetetlen felületet az egyéni és közösségi életek megjelenítésére, és ekképpen mondanivalóját jelek helyett a működése által őrzi meg és adja át.

2.

Az építészet efféle performativitása, eszközszerűsége és a tudást térben és anyagban is archiválni képes nyelvisége néhány archetipikus együttesben különösen erőteljesen találkozik.

Kiemelkedően fontos és az ELTE emlékműállításának okán is megkerülhetetlen ezek között az egyetemi campus. Az egyetem az építészetben és szövegekben őrzött tudás találkozásának helyszíne, és egyben az a hely, ahol az ezeket olvasó és továbbíró eljárások és közösségek létrejönnek és fennmaradnak. Az egyetem a katedrálisokhoz hasonlóan liturgikus tér, de liturgiája a kérdések és a vitáké, tere pedig a közös tudást építő gyakorlatok és találkozások tere. Az egyetem a palotákhoz hasonlóan politikai tér, amelynek politikája és polgársága idősebb a nemzetállamokénál, világképét pedig a részvétel és az autonóm, felelős közösség alkotja meg. A campusok terei ezt képezik le, a tantermek, műhelyek, könyvtárak és dolgozószobák generációkon át megőrzött szokásaitól a köztes terek közösségi és identitásképző rítusain át a parkok és terek zárt, belső, független nyilvánosságáig. A campusok heterotópiája az egyetem időn átívelő misszióját őrzi, az egyetemi polgárok közösségének és szabadságának a modern államoktól mindenkor függetlenségre törekvő térbeli közegében.

Mit tudhatunk az előttünk járó egyetemi polgárokról? Mit tudhatunk azokról, akik életéről és haláláról alig maradt fenn vagy éppenséggel elveszett minden adat? Egy valamit biztosan – azt, hogy itt jártak előttünk ezekben a terekben. Nyitották és csukták az ajtókat, ültek

és álltak ott, ahol most mi vagyunk. Formálták őket a terek, ahogy minket is formálnak. Talán bíztak benne, hogy a campus megteremti a biztonságot és a szabadságot, az építkezés lehetőségét, amikor az a külső világból már elveszett.

Az évtizedekkel későbbi emlékezők számára élő kapcsolatot ezzel a korszakkal, az egyetem elveszett polgáraival és történeteikkel főként az építészet teremthet, hogy az emlékezés munkája során ismét felbukkanjanak előttünk a használatukban láthatatlanná vált terek: mit tud a hely, ahol élünk? Mit tud rólunk? Mit várunk tőle? Mit hagyunk rá?

3.

Terek aligha válhatnak árulóvá. Elhagyottá annál könnyebben, még ha közben használatban is maradnak.

Amikor a politikai életben az elfojtások, tabuk és félelmek uralkodtak el, úgy az építészettel, a terekkel foglalkozás vagy éppenséggel ennek a hiánya is az elfojtások és tabuk világát reprodukálta.

Néhány generációnyi idő elég, hogy elveszzen az építészet közös olvasásának készsége, majd ennek folyamányaként az igény és a lehetőség is a terekben rejlő közösségi tudás gyakorlattá formálására. Mert közösségek csak térben létezhetnek, és gyakorlattá csak úgy válhatnak, ha a terek nyitottak és befogadók maradnak használóikra és az ő kivetülő, lerakódó emlékeikre. Ha van hely és van mód arra, hogy az egyéni közössé váljon.

A diktatúrák privát terekben zajló társadalmi élete nem tudott és nem tudhatott ilyen gyakorlattá válni, mert láthatatlan maradt, lenyomatái nem elérhetők, és nem nyitottak az időbeli változásokra. A szabadság kis körei elszigetelten működtek, belső nyilvánosságukból nemigen volt átjárás a társadalmi élet színtereibe. És ahogy ez lassan célként is megszűnt, a közös terekben szétmálló társadalmi emlékezetből csupán az egymással konfrontálódó, egymásról tudomást venni nem képes egyéni emlékezés maradt.

Társadalom és hatalom egyszerre vonultak ki a közterekről. Az előbbi tagjai a politikai univerzummal szemben állva szorultak ki annak tereiről, az utóbbi pedig a szembenézésről, de még inkább a lázadás és a forradalom térbeli emlékezetétől tartva vont le a tanulságot a konszolidációhoz szükséges önmérséklettel kapcsolatban.

A felejtés maradt egyedül közös, hiszen ez volt az egyensúlyt fenntartó biztonság záloga. Ennek az igézetében élünk, erre emlékezünk ma is.

4.

De terek nélkül nem létezhet megélt szabadság. A terek nélküli társadalmakban a látható, a tapasztalható, a közös kockázatot jelent, a politikai képzelet absztrakt utakra térül, és a város idegen tereppé, senki

földjévé válik. Az emlékezet és emlékeztetés látható nyomok és megtapasztalható hely nélkül a legendák és rögeszmék világába szorul vissza.

A felejtés hagyománya nem csupán a konszenzus, az együttműködés és a politikai közösség hiányát fedte el évtizedekig, de a tényleges víziókkal, határozott ideológiákkal felvértezett hatalmi képzelettől való általános félelmet is. Ezért annyira drámai az élmény, amikor ma egy új politikai közösség ismét felismeri az építészet reprezentációs szerepét, és a gátlások szokásrendjével szembefordulva hozzáfog a terek átírásához.

Az egyetemi campus mint intézmény és mint építészeti archetípus jelentősége itt ismerhető fel igazán. A tudományos közösség hagyományainak meghatározó része az autonóm intézményi léthez tartozó térbeli környezet, amely leképezi és megjeleníti az egyetem nyilvánosságát, polgárságát, szokásainak és értékeinek kontinuitását. A campus terei az egyetem folyamatosan változó közösségének életében az állandóságot jelentik, azt a háttérrel, amelynek használata generációk között közvetíti az egyes korszakok cselekedeteit, tudományos és etikai munkáját.

Hol máshol lenne fontosabb az emlékezés gyakorlatának újraindítása?

Van-e alkalmasabb hely az épített környezetben és a szellemi örökségben felhalmozott tudás összevetésére és a jelen térbeli visszahódítására?

Ha az egyetem missziója, hogy polgárait autonóm, cselekvő, felelős politikai közösséggé nevelje, úgy a campus feladata és lehetősége mindezt konkrét gyakorlattá formálni. Az egyetem tereinek vizsgálata, a falakban rejtőző emlékezet olvasása és továbbírása az intézmény múltjának feltárása mellett az itt zajló tanulmányokat és tudományos munkát is összeköti a mindennapok valóságával. Ez az, ami egy emlékművet életben tarthat, és ami a jövő generációi számára is érvényes kérdéseket tud felvetni.

Ahogy az egyik pályázó csapat megfogalmazta, végül mindenki hétköznapi hal meg. Az egyetem halottai a mindennapokban vannak velünk, hiányként és emlékként egyaránt. Szükséges tehát, hogy jelenlétük a hétköznapi anyagává váljon, hogy történetük ne váljon le a tereinkről, a helyben élő hagyományokról. Az emlékezés munkája során az elvesztett egyetemi polgárok segíthetnek felépíteni a mindenkori jelent, felfedezni a használatban elfelejtett tereinket, és továbbvinni a közösségek gyakorlatait a campus közegéből a város tágabb környezetébe is.

